

6. DISKRÉTNÍ SIGNÁLY

Jsou popisovány speciálním typem funkce - posloupností. Argumentem funkce může být buď pořadí vzorku - např. k , nebo chceme-li zdůraznit průběh signálu v čase, tak diskretní čas, např. $k \cdot T_V$, kde T_V je časový interval mezi dvěma po sobě jdoucími vzorky. Z toho plynou často používané ekvivalentní zápisy diskretního signálu:

$$s_k \equiv s(k) \equiv s(kT_V).$$

Diskrétní signály odvozené vzorkováním konkrétních fyzikálních signálů mají rozměr těchto signálů. U diskretních signálů, kterými modelujeme například pochody v systémech číslicového zpracování signálů, se jednotka neuvádí.

6.1. PERIODICKÉ DISKRÉTNÍ SIGNÁLY

Vykazují periodicitu podle vzorce

$$s(k) = s(k + N). \quad (6.1)$$

Nejmenší přirozené číslo N splňující vzorec (6.1) je (bezrozměrná, normovaná) **opakovací perioda** signálu.

Pozor! V jedné periodě je obsaženo právě N vzorků signálu. Znamená to, že při grafickém vymezení periody signálu souvislého času, jehož vzorkováním vznikne periodický diskretní signál, je možné do této periody zahrnout jen jeden z krajních vzorků, nikoliv oba dva. Jeden z krajních vzorků je již součástí další periody.

Při použití „časového“ zápisu vychází

$$s(kT_V) = s(kT_V + NT_V), \quad (6.2)$$

kde

$$NT_V = T_1 \quad (6.3)$$

je opakovací perioda v sekundách.

Reciproká hodnota opakovací periody je **opakovací kmitočet** F_1 [Hz], případně **bezrozměrný (normovaný) opakovací kmitočet** $\bar{F}_1$:

$$F_1 = \frac{1}{T_1} = \frac{1}{NT_V} = \frac{f_V}{N} \text{ [Hz]}, \quad \bar{F}_1 = \frac{1}{N} = \frac{F_1}{f_V} \text{ [-]}. \quad (6.4)$$

Normovaný kmitočet $\bar{F}_1$ udává, kolikrát je skutečný kmitočet menší než je kmitočet vzorkovací.

Kruhový opakovací kmitočet [rad/s], normovaný kruhový opakovací kmitočet $\bar{W}_1$:

$$W_1 = 2\pi F_1 \text{ [rad/s]}, \quad \bar{W}_1 = 2\pi \bar{F}_1 = \frac{W_1}{f_V} \text{ [rad]}. \quad (6.5)$$

Globální charakteristiky diskretních periodických signálů - energie, výkon, střední hodnota, efektivní hodnota

Vyčísľují se sumací signálu přes 1 opakovací periodu, přičemž je lhostejné, jaký zvolíme počáteční bod sumace.

Okamžitý výkon signálu (normovaný)

$$p(k) = s^2(k). \quad (6.6)$$

Energie v jedné periodě signálu (normovaná)

$$W = \sum_{k \in N} p(k) = \sum_{k \in N} s^2(k). \quad (6.7)$$

Zápis $k \in N$ říká, že sumační index k prochází celou periodou N bez ohledu na výchozí bod.

Střední výkon za jednu periodu signálu (normovaný)

$$P = \frac{1}{N} \sum_{k \in N} p(k) = \frac{W}{N} = \frac{1}{N} \sum_{k \in N} s^2(k). \quad (6.8)$$

Střední hodnota za jednu periodu (**stejnoseměrná složka**)

$$S_0 = \frac{1}{N} \sum_{k \in N} s(k). \quad (6.9)$$

Efektivní hodnota (druhá odmocnina ze středního výkonu)

$$S_{ef} = \sqrt{P} = \sqrt{\frac{1}{N} \sum_{k \in N} s^2(k)}. \quad (6.10)$$

Vzájemná energie dvou periodických signálů s_1 a s_2 se soudělnými periodami (N_1 je větší z obou period)

$$W_{12} = W_{21} = \sum_{k \in N_1} s_1(k)s_2(k). \quad (6.11)$$

Vzájemný střední výkon dvou periodických signálů s_1 a s_2 se soudělnými periodami

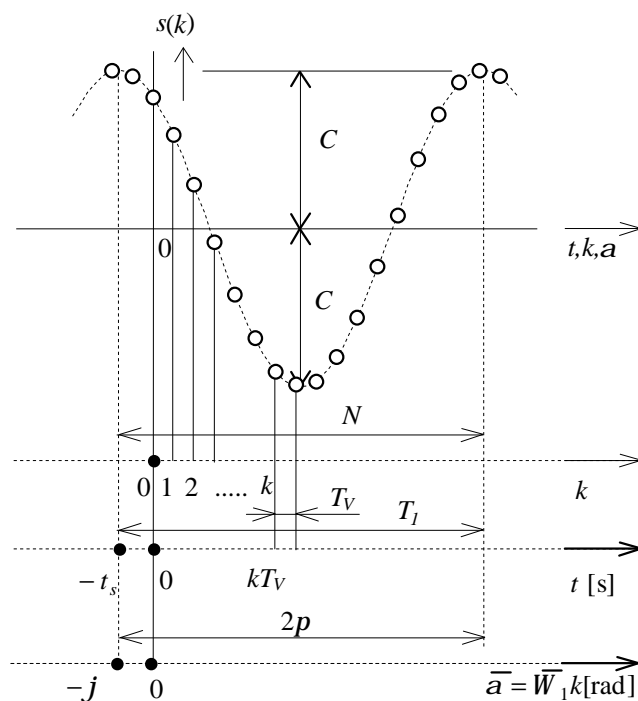
$$P_{12} = P_{21} = \frac{1}{N_1} \sum_{k \in N_1} s_1(k)s_2(k). \quad (6.12)$$

Jsou-li vzájemné energie (výkony) nulové, pak jsou signály s_1 a s_2 vůči sobě **ortogonální**.

Harmonický diskrétní signál

Jeho 3 základní parametry: amplituda C ($C \geq 0$)
 opakovací frekvence F [Hz] nebo $\bar{F}$ [-]
 počáteční fáze j [$^\circ$ nebo rad]

Další související parametry: velikosti kosinové a sinové složky A a B
 (viz obr.6.1 a další text) kruhová opakovací frekvence $\bar{W}_1$ [rad/s] nebo $\bar{W}_1$ [rad]
 opakovací perioda T_1 [s] nebo N [-]
 časový posuv t_s [s]

Obr.6.1. Diskrétní harmonický signál.

Globální charakteristiky:

Střední hodnota za jednu periodu

$$S_0 = 0. \quad (6.13)$$

Střední hodnota kladné půlvlny (za předpokladu celistvého počtu vzorků na půlperiodu m)

$$S_+ = \frac{1}{m} \cotg \frac{p}{2m} C \rightarrow \frac{2}{p} C \text{ pro } m \rightarrow \infty. \quad (6.14)$$

Efektivní hodnota

$$S_{ef} = \frac{1}{\sqrt{2}} C \approx 0,7071 C. \quad (6.15)$$

Matematické modely diskrétního harmonického signálu:

$$s(kT_V) = \underset{\substack{\uparrow \\ \geq 0!}}{C} \cos(kW_1 T_V + j) = \underset{s_c(kT_V)}{A \cos kW_1 T_V} + \underset{s_s(kT_V)}{B \sin kW_1 T_V}, \quad (6.16)$$

opakovací perioda $T_1 = \frac{2p}{W_1} = NT_V$, N celé;

nebo

$$s(k) = \underset{\substack{\uparrow \\ \geq 0!}}{C} \cos(k\bar{W}_1 + j) = C \cos\left(k \frac{2p}{N} + j\right) = \underset{s_c(k)}{A \cos k\bar{W}_1} + \underset{s_s(k)}{B \sin k\bar{W}_1}, \quad (6.17)$$

opakovací perioda $N = \frac{T_1}{T_v}$, N celé,

$s_c(k)$ .. kosinová složka,

$s_s(k)$ .. sinová složka.

Přepočítávací vztahy mezi parametry různých popisů jsou obdobné jako u harmonických signálů souvislého času.

Komplexní vyjádření diskrétního harmonického signálu (založeno na $\cos a = \frac{1}{2}e^{ja} + \frac{1}{2}e^{-ja}$) ... proti sobě rotující fázory, jejichž úhel natočení se mění v čase po diskrétních krocích $\bar{W}_1 T_v = \bar{W}_1$.

$$s(kT_v) = \frac{C}{2} e^{ij} e^{jk\bar{W}_1 T_v} + \frac{C}{2} e^{-ij} e^{-jk\bar{W}_1 T_v} = \underline{\&} e^{jk\bar{W}_1 T_v} + \underline{\&}^* e^{-jk\bar{W}_1 T_v}, \quad (6.18)$$

$$\underline{\&} = \frac{C}{2} e^{ij} \Rightarrow |\underline{\&}| = \frac{C}{2}, \arg \underline{\&} = j,$$

nebo

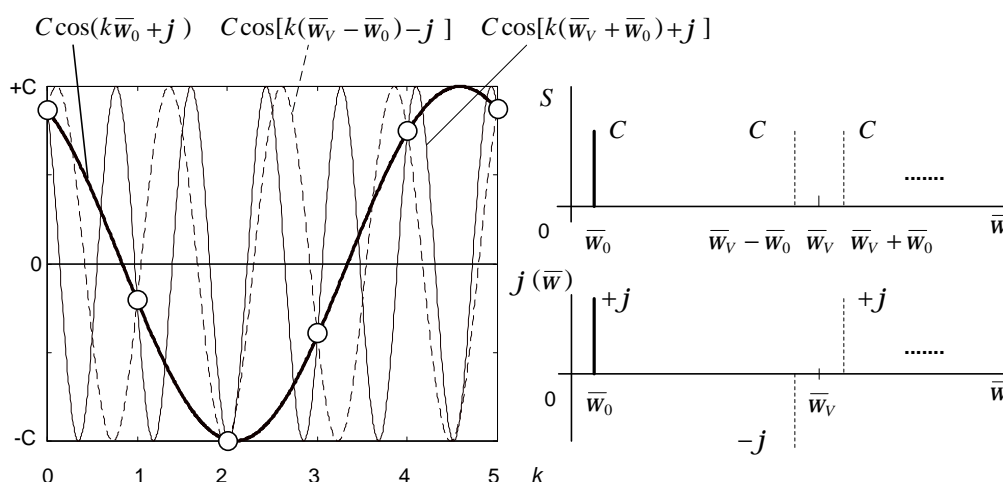
$$s(k) = \frac{C}{2} e^{ij} e^{jk\bar{W}_1} + \frac{C}{2} e^{-ij} e^{-jk\bar{W}_1} = \underline{\&} e^{jk\bar{W}_1} + \underline{\&}^* e^{-jk\bar{W}_1}. \quad (6.19)$$

Konstantní (stejnsměrný) diskrétní signál jako zvláštní případ harmonického signálu pro $\bar{W}_1 = 0$:

Konstantní diskrétní signál $C > 0$ ($C < 0$) je zvláštním případem diskrétního harmonického signálu o amplitudě $|C|$, počáteční fázi $j = 0$ ($j = 180^\circ$) a kmitočtu $\bar{W}_1 = 0$ rad.

Nejednoznačnost kmitočtu a další zvláštnosti diskrétního harmonického signálu

Z grafu diskrétního harmonického signálu nemusí být na první pohled zřejmé, jaké jsou velikosti amplitudy a počáteční fáze. Polohy extrémů harmonického signálu se totiž nemusí shodovat s polohami vzorků. Toto lze dodatečně zjistit konstrukcí harmonické „obálky“ - viz obr.6.2.

Obr.6.2. Nejednoznačnost kmitočtu a počáteční fáze diskrétního harmonického signálu.

Konstrukce harmonické „obálky“ však není jednoznačnou úlohou, jak ukazuje obr.6.2. Takových obálek můžeme zkonstruovat nekonečně mnoho, jak plyne z následujícího vzorce:

$$\begin{aligned} s(kT_V) &= C \cos(kW_1 T_V + j) = C \cos[k(mw_V - W)T_V - j] = \\ &= C \cos[k(mw_V + W)T_V + j], \quad m \text{ celé,} \end{aligned} \quad (6.20)$$

nebo v normovaném zápise

$$\begin{aligned} s(k) &= C \cos(k\bar{W}_1 + j) = C \cos[k.2p(m - \bar{F}_1) - j] = \\ &= C \cos[k.2p(m + \bar{F}_1) + j], \quad m \text{ celé.} \end{aligned} \quad (6.21)$$

Proto je možné vzorky harmonického signálu (6.20) „proložit“ harmonickou obálku o kmitočtu $mw_V - W_1$ a počáteční fázi $-j$, nebo obálku o kmitočtu $mw_V + W_1$ a počáteční fázi $+j$. Z toho plyne, že:

Vztah

$$s(kT_V) = C \cos(kW_1 T_V + j) = C \cos\left(k \frac{2p}{N} + j\right)$$

představuje matematický popis nekonečně mnoha diskrétních harmonických signálů o kmitočtech

$$mw_V \pm W_1 = w_V \left(m \pm \bar{F}_1\right) = w_V \left(m \pm \frac{1}{N}\right) \quad (6.22)$$

a počáteční fázi $\pm j$, m celé.

Z uvedeného plyne, že vzniká nejednoznačnost v přiřazení parametrů kmitočet - počáteční fáze k harmonické posloupnosti. Nejmenší z kmitočtů odpovídá „nejpomalejší“ obálce vzorků a tento signál jako jediný ze všech splňuje podmínku vzorkovacího teorému. Spektrální čáry ostatních obálek již leží v oblasti nad polovinou vzorkovacího kmitočtu.

Fourierova řada diskrétního periodického signálu

Je matematický zápis tvrzení, že diskrétní periodický signál $s_p(kT_V)$, resp. $s_p(k)$ s opakovacím kmitočtem F_1 , resp. $\bar{F}_1$ a s počtem vzorků na periodu N lze složit z konstantního signálu a konečného počtu diskrétních harmonických signálů o kmitočtech $k.F_1$, $k = 1, 2, 3, \dots, M$. Počet harmonických složek M závisí na tom, zda je normovaná opakovací perioda N sudá nebo lichá:

$$M = \begin{cases} \frac{N}{2} & \text{pro } N \text{ sudé,} \\ \frac{N-1}{2} & \text{pro } N \text{ liché.} \end{cases} \quad (6.23)$$

Komplexní tvar Fourierovy řady diskrétního periodického signálu:

$$s_p(k) = \frac{1}{N} \sum_{n \in N} \mathfrak{X}(n) e^{jkn \frac{2p}{N}}, \quad k \in N. \quad (6.24)$$

Komplexní koeficienty Fourierovy řady:

$$\mathfrak{X}(n) = \sum_{k \in N} s_p(k) e^{-jkn \frac{2p}{N}}. \quad (6.25)$$

Zápis typu $k \in N, n \in N$ znamená, že příslušný index může procházet postupně N po sobě jdoucími stavy. Obvykle se volí posloupnost $0, 1, 2, \dots, N-1$.

Komplexní koeficienty Fourierovy řady vykazují určitou symetrii a periodicitu, což je dáno nejednoznačností kmitočtu diskrétního harmonického signálu. Konkrétně platí:

$$\begin{aligned} \mathcal{X}(n+N) &= \mathcal{X}(n) \dots \text{periodicita} \\ \mathcal{X}(n-N) &= \mathcal{X}^*(n) \dots \text{komplexně sdružená symetrie} \end{aligned}$$

Na základě těchto vlastností Fourierových koeficientů lze (6.24) zjednodušit na redukovaný tvar Fourierovy řady diskrétního periodického signálu. Tvar řady závisí na tom, zda počet vzorků N signálu v jedné periodě je sudý nebo lichý.

N liché

Signál se skládá z konstantní složky a $(N-1)/2$ diskrétních harmonických složek:

$$s_p(k) = \frac{\mathcal{X}(0)}{N} + \sum_{n=1}^{(N-1)/2} \left(\frac{2}{N} |\mathcal{X}(n)| \cos \left(nk \frac{2p}{N} + \arg(\mathcal{X}(n)) \right) \right) \quad (6.26)$$

j_n - počáteční fáze n -té harmonické složky

S_0 - střední hodnota (ss složka) S_n - amplituda n -té harmonické složky

N sudé

Signál se skládá z konstantní složky, $N/2-1$ diskrétních harmonických složek a tzv. degenerované harmonické:

$$s_p(k) = \frac{\mathcal{X}(0)}{N} + \sum_{n=1}^{N/2-1} \left(\frac{2}{N} |\mathcal{X}(n)| \cos \left(nk \frac{2p}{N} + \arg(\mathcal{X}(n)) \right) \right) + \frac{\mathcal{X}(N/2)}{N} (-1)^k \quad (6.27)$$

j_n - počáteční fáze n -té harmonické složky

S_0 - střední hodnota (ss složka) S_n - amplituda n -té harmonické složky

degenerovaná harmonická

Poznámka: Fourierovy koeficienty $\mathcal{X}(0)$ a $\mathcal{X}(N/2)$ jsou vždy reálné.

Obecné vlastnosti Fourierovy řady diskrétního periodického signálu:

a) Linearita (s_1 a s_2 musí mít stejnou opakovací periodu):

signál	koeficienty $\mathcal{X}(n)$
$s_1(k)$	$\mathcal{X}_1(n)$
$s_2(k)$	$\mathcal{X}_2(n)$
$a_1 s_1(k) + a_2 s_2(k)$	$a_1 \mathcal{X}_1(n) + a_2 \mathcal{X}_2(n)$

(6.28)

b) Periodicita signálu i jeho Fourierových koeficientů:

signál	koeficienty $\mathcal{X}(n)$
$s(k) = s(k+N)$	$\mathcal{X}(n) = \mathcal{X}(n+N)$

(6.29)

c) Posun periodického signálu v čase:

signál	koeficienty $\mathcal{X}(n)$
$s(k)$	$\mathcal{X}(n)$
$s(k-m)$	$\mathcal{X}(n) e^{-jnm \frac{2p}{N}}$, m celé

(6.30)

d) Posun spektrálních čar:

signál	koeficienty $X(n)$
$s(k)$	$X(n)$
$s(k)e^{jmk\frac{2\pi}{N}}$, m celé	$X(n-m)$

(6.31)
e) Přesměrování toku času:

signál	koeficienty $X(n)$
$s(k)$	$X(n)$
$s(-k)$	$X(-n) = X^*(n)$

(6.32)
f) Diference diskrétního periodického signálu:

signál	koeficienty $X(n)$
$s(k)$	$X(n)$
$D\{s(k)\} =$ $= s(k) - s(k-1)$	$X(n) \left(1 - e^{-jn\frac{2\pi}{N}}\right)$

(6.33)
g) Součin dvou signálů se stejnou opakovací periodou:

signál	koeficienty $X(n)$
$s_1(k)$	$X_1(n)$
$s_2(k)$	$X_2(n)$
$s_1(k)s_2(k)$ cyklická konvoluce →	$\frac{1}{N} X_1(n) \otimes X_2(n) =$ $= \frac{1}{N} \sum_{i \in N} X_1(i) X_2(n-i) =$ $= \frac{1}{N} \sum_{i \in N} X_2(i) X_1(n-i)$

(6.34)
h) Konvoluční součin (cyklická, kruhová, periodická konvoluce) dvou signálů v rámci 1 periody:

signál	koeficienty $X(n)$
$s_1(k)$	$X_1(n)$
$s_2(k)$	$X_2(n)$
$s_1(k) \otimes s_2(k) =$ $= \sum_{i \in N} s_1(i) s_2(k-i) =$ $= \sum_{i \in N} s_2(i) s_1(k-i)$	$X_1(n) X_2(n)$

(6.35)

Spektrum diskrétního periodického signálu

Je tvořeno množinou jeho diskrétních harmonických složek v souladu s (6.26) a (6.27). Graficky se spektrum znázorňuje spektrálními čarami jako *amplitudové* a *fázové spektrum*. Mnohdy se toto spektrum uvažuje jako periodizované v souvislosti s nejednoznačností kmitočtu a počáteční fáze diskrétního harmonického signálu (viz obr.6.2).

Parsevalův teorém pro diskrétní periodické signály

Kvadrát efektivní hodnoty (= normovaný výkon) diskrétního periodického signálu se rovná součtu kvadrátů efektivních hodnot jeho diskrétních harmonických složek.

Různá matematická vyjádření:

Výpočet energie signálu za 1 periodu z vzorků signálu a z jeho Fourierových koeficientů:

$$W = \sum_{k \in N} s^2(k) = \frac{1}{N} \sum_{i \in N} |X(i)|^2. \quad (6.36)$$

Výpočet středního výkonu signálu za 1 periodu z vzorků signálu a z jeho Fourierových koeficientů:

$$P = \frac{1}{N} \sum_{k \in N} s^2(k) = \frac{1}{N^2} \sum_{i \in N} |X(i)|^2. \quad (6.37)$$

Zápis pomocí amplitud harmonických složek:

N liché:

$$P = \left| \frac{X(0)}{N} \right|^2 + \frac{1}{2} \sum_{n=1}^{(N-1)/2} \left| \frac{2}{N} X(n) \right|^2 = S_0^2 + \sum_{n=1}^{(N-1)/2} S_{ef,n}^2. \quad (6.38)$$

N sudé:

$$P = \left| \frac{X(0)}{N} \right|^2 + \frac{1}{2} \sum_{n=1}^{N/2-1} \left| \frac{2}{N} X(n) \right|^2 + \left| \frac{X(N/2)}{N} \right|^2 = S_0^2 + \sum_{n=1}^{N/2-1} S_{ef,n}^2 + S_{ef,N/2}^2. \quad (6.39)$$

Vztah Fourierovy řady diskrétního periodického signálu a DFT

Pomocí algoritmu DFT (diskrétní Fourierovy transformace) nebo jeho verzi optimalizované na rychlost FFT (Fast Fourier Transform) lze vypočítat naprosto přesně komplexní koeficienty Fourierovy řady diskrétního periodického signálu a z nich i amplitudy a počáteční fáze diskrétních harmonických složek podle (6.26) a (6.27). Jinými slovy:

koeficienty DFT = koeficienty Fourierovy řady diskrétního periodického signálu.

Korelační funkce diskrétních periodických signálů

Jsou definovány obdobně jako u periodických signálů souvislého času. Funkční závislost vzájemných středních výkonů dvou signálů za 1 periodu na vzájemném posunutí signálů *m* je *korelační funkce*. Jedná-li se o dva stejné signály, hovoříme o *autokorelační funkci*.

Vzájemná korelační funkce periodických signálů $s_1(k)$ a $s_2(k)$:

$$R_{12}(m) = \frac{1}{N} \sum_{k \in N} s_1(k) s_2(k+m) \dots \text{posouváme } s_2(k) \text{ vůči } s_1(k), \quad (6.40)$$

$$R_{21}(m) = \frac{1}{N} \sum_{k \in N} s_2(k) s_1(k+m) \dots \text{posouváme } s_1(k) \text{ vůči } s_2(k). \quad (6.41)$$

Platí

$$R_{21}(m) = R_{12}(-m). \quad (6.42)$$

Korelační funkce diskrétních periodických signálů s opakovací periodou N je periodická se stejnou opakovací periodou N . Proto ji lze rozložit do Fourierovy řady:

$$R_{12}(m) = \frac{1}{N^2} \sum_{n \in N} \mathfrak{X}_1^*(n) \mathfrak{X}_2(n) e^{jmn \frac{2p}{N}}, \quad R_{21}(m) = \frac{1}{N^2} \sum_{n \in N} \mathfrak{X}_1(n) \mathfrak{X}_2^*(n) e^{jmn \frac{2p}{N}}, \quad (6.43)$$

kde $\mathfrak{X}_1(n)$ a $\mathfrak{X}_2(n)$ jsou komplexní Fourierovy koeficienty signálů s_1 a s_2 . Pro Fourierovy koeficienty korelačních funkcí tedy platí

$$\mathfrak{X}_{R12}(n) = \frac{1}{N} \mathfrak{X}_1^*(n) \mathfrak{X}_2(n), \quad \mathfrak{X}_{R21}(n) = \frac{1}{N} \mathfrak{X}_1(n) \mathfrak{X}_2^*(n). \quad (6.44)$$

Autokorelační funkce signálu $s(k)$:

$$R(m) = \frac{1}{N} \sum_{k \in N} s(k) s(k+m). \quad (6.45)$$

Je sudou funkcí posunutí m :

$$R(-m) = R(m). \quad (6.46)$$

Nabývá maxima pro $m = 0$:

$$R_{\max} = R(0) = \frac{1}{N} \sum_{k \in N} s^2(k) = S_{ef}^2. \quad (6.47)$$

Je periodická s opakovací periodou $N \Rightarrow$ existuje její Fourierova řada (zobecnění Parsevalova teorému):

$$R(m) = \frac{1}{N^2} \sum_{n \in N} |\mathfrak{X}(n)|^2 e^{jmn \frac{2p}{N}}. \quad (6.48)$$

Pro Fourierovy koeficienty autokorelační funkce tedy platí

$$\mathfrak{X}_R(n) = \frac{1}{N} |\mathfrak{X}(n)|^2. \quad (6.49)$$

Fourierovu řadu lze upravit, zvlášť pro lichý a sudý počet vzorků na periodu.

N liché:

$$R(m) = \left| \frac{\mathfrak{X}(0)}{N} \right|^2 + 2 \sum_{n=1}^{(N-1)/2} \left| \frac{\mathfrak{X}(n)}{N} \right|^2 \cos\left(mn \frac{2p}{N}\right) = S_0^2 + \sum_{n=1}^{(N-1)/2} \left(\frac{S_n}{\sqrt{2}} \right)^2 \cos\left(mn \frac{2p}{N}\right). \quad (6.50)$$

$S_{n,ef}^2$

N sudé:

$$\begin{aligned} R(m) &= \left| \frac{\mathfrak{X}(0)}{N} \right|^2 + 2 \sum_{n=1}^{(N-1)/2} \left| \frac{\mathfrak{X}(n)}{N} \right|^2 \cos\left(mn \frac{2p}{N}\right) + \left| \frac{\mathfrak{X}(N/2)}{N} \right|^2 (-1)^m = \\ &= S_0^2 + \sum_{n=1}^{(N-1)/2} \left(\frac{S_n}{\sqrt{2}} \right)^2 \cos\left(mn \frac{2p}{N}\right) + S_{N/2}^2 (-1)^m \end{aligned} \quad (6.51)$$

$S_{n,ef}^2$ $S_{N/2,ef}^2$

- Všechny harmonické složky autokorelační funkce jsou kosinusové (důsledek sudosti) s nulovými počátečními fázemi. Amplituda k -té harmonické je kvadrátem efektivní hodnoty k -té harmonické signálu $s(k)$.
- Ne každá diskrétní periodická funkce tedy může být autokorelační funkcí diskrétního signálu.
- Diskrétní periodické signály se stejným amplitudovým a různými fázovými spektry mají stejnou autokorelační funkci.